

06. Arketipçi eleştiri denemesi: Melih Cevdet Anday'ın Kolları Bağlı Odysseus ve Zbigniew Herbert'in Ey Truva ile Prokonsül'ün Dönüşü şiirleri¹

Saadet BÜYÜK²

APA: Büyük, S. (2024). Arketipçi eleştiri denemesi: Melih Cevdet Anday'ın Kolları Bağlı Odysseus ve Zbigniew Herbert'in Ey Truva ile Prokonsül'ün Dönüşü şiirleri. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (42), 69-81. DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.13968519>

Öz

Türk Edebiyatında Melih Cevdet Anday; Polonya Edebiyatında Zbigniew Herbert dönemlerinin önde gelen isimlerindedir. Kendi ülke edebiyatlarında önemli bir yere sahip olan iki yazarı bu makalede birleştiren birtakım öğeler bulunmaktadır. Bu öğeleri Melih Cevdet Anday'ın Kolları Bağlı Odysseus; Zbigniew Herbert'in Ey Truva (O Troi) ile Prokonsül'ün Dönüşü (Powrót Prokonsula) adlı şiirlerde incelemek mümkündür. Yapılan bu incelemede arketipçi eleştiri yöntemi benimsenerek şiirlerdeki ortak/benzer noktalar tespit edilmeye çalışılacaktır. Şiirlere uygulanan arketipçi eleştiri denemesi sonucunda ise bu şiirlerin mitolojik öğeleri modern dünyayı anlatmak için amaç olarak kullandıkları görülmüştür. Söz konusu amacı gerçekleştirmek için Melih Cevdet Anday, mitolojik öğelerden biri olan Odysseus arketipini kullanmıştır. Polonyalı ünlü şair Zbigniew Herbert ise Truva arketipini şiirlerinin konularına yansıtmıştır. Bunların yanında bu iki şairin mitolojik destanlardan kabul edilen Odyssea Destanı ile İlyada Destanını şiirlerine yansıttığını görmek mümkündür. Bu destanların birbiriyle bağlantılı olduğunu ve Herbert'in şiirinin konusu İlyada Destanı, Anday'ın şiirinin konusunun da Odyssea destanı olduğu belirtilerek Truva savaşına gönderme yaptığı vurgulanabilir. Türk ve Polonya edebiyatlarına ait bu çalışmadaki şiirlerdeki ortak bir diğer nokta da metinler arasılık özellikleridir. Melih Cevdet Anday'ın Kolları Bağlı Odysseus şiirinde; ayrıca Polonyalı şair Zbigniew Herbert'in Takımda metaforunda aynı arketipler kullanılmıştır ve Odyssea metaforunun iki şairin ortak noktası olduğu gözlemlenir.

Anahtar kelimeler: Melih Cevdet Anday, Zbigniew Herbert, Arketipçi eleştiri

¹ **Beyan (Tez/ Bildiri):** Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Çıkar Çatışması: Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Finansman: Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.

Telif Hakkı & Lisans: Yazarlar dergide yayımlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

Kaynak: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Benzerlik Raporu: Alındı – Turnitin, Oran: 17

Etik Şikayeti: editor@rumelide.com

Makale Türü: Araştırma makalesi, **Makale Kayıt Tarihi:** 29.03.2024-**Kabul Tarihi:** 20.10.2024-**Yayın Tarihi:** 21.10.2024; DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.13968519>

Hakem Değerlendirmesi: İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme

² Arş. Gör. Dr., Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Slav Dilleri ve Edebiyatları Bölümü, Leh Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı/ Research Assistant Dr., Ankara University, Faculty of Languages, History-Geography, Slavic Languages and Literatures, Polish Language and Literature Department (Ankara, Turkey), **eposta:** buyuk@ankara.edu.tr, **ORCID ID:** <https://orcid.org/0000-0001-7248-8242>, **ROR ID:** <https://ror.org/01wntqw50>, **ISNI:** [0000 0001 0940 9118](https://orcid.org/0000-0001-0940-9118), **Crossref Funder ID:** [100007613](https://orcid.org/100007613)

Archetypal criticism: the Odysseus with Arms Bound poem by Melih Cevdet Anday also About Troy, the Return of the Proconsul poems by Zbigniew Herbert³

Abstract

One of the leading names of their era are Melih Cevdet Anday in Turkish Literature; Zbigniew Herbert in Polish literature. These two writers who have an important place in their own literature have a number of common elements that combined in this article. It is possible to study them on The Odysseus with Arms Bound poem by Melih Cevdet Anday and About Troy (O Troi), The Return of The Proconsul (Powrót Prokonsula) poems by Zbigniew Herbert. The archetypal criticism method is adopted in this study to try to determine the common / similar points in these poems. As a result of the archetypal criticism applied to these poems, it is seen that these poems applied mythological items as a purpose to describe the modern world. To achieve the above mentioned goal, Melih Cevdet Anday used the Odysseus archetype, one of the mythological elements. The famous Polish poet Zbigniew Herbert reflected the Troy archetype in the subjects of his poems. In addition, it is possible to see that these two poets reflect the Odysseus and the Iliad epic poems, which are considered mythological epics, in their poems. It can be emphasized that these epics are interconnected and that the subject of Herbert's poem is the Iliad Epic and the subject of Anday's poem is the Odyssey epic, thus making a reference to the Trojan War. Another common point in the poems in this study of Turkish and Polish literature is their intertextuality. It is observed that the Odysseus metaphor is a common point between the two poets.

Keywords: Melih Cevdet Anday, Zbigniew Herbert, Archetypal criticism.

³ **Statement (Thesis / Paper):** It is declared that scientific and ethical principles were followed during the preparation process of this study and all the studies utilised are indicated in the bibliography.
Conflict of Interest: No conflict of interest is declared.
Funding: No external funding was used to support this research.
Copyright & Licence: The authors own the copyright of their work published in the journal and their work is published under the CC BY-NC 4.0 licence.
Source: It is declared that scientific and ethical principles were followed during the preparation of this study and all the studies used are stated in the bibliography.
Similarity Report: Received - Turnitin, Rate: 17
Ethics Complaint: editor@rumelide.com
Article Type: Research article, **Article Registration Date:** 29.03.2024-**Acceptance Date:** 20.10.2024-**Publication Date:** 21.10.2024; **DOI:** <https://doi.org/10.5281/zenodo.13968519>
Peer Review: Two External Referees / Double Blind

Melih Cevdet Anday'ın 1963 yılında yayınlanan şiir kitabına da adını veren Kolları Bağlı Odysseus şiiri ile Zbigniew Herbert'in 1956 yılında yazdığı Işık Teli (Struna Światła) adlı şiir kitabında yer alan Ey Truva (O Troi) ile Prokonsül'ün Dönüşü (Powrót Prokonsula) şiirlerini açıklamak ve onların ortak özelliklerini gösterebilmek için öncelikle Berna Moran'ın açıkladığı arketipçi eleştiri kuramına bakmak yerinde olacaktır. Kurama adını veren arketip terimi ilk örnek, herhangi bir şeyin yaratılması ve bunun ilk olması anlamlarına gelir. Türk Dil Kurumu'nun Türkçe sözlüğünde Fransızca kökenli bir sözcük olarak arketipin "kök örnek" anlamıyla (2011, s.154) karşılaşılır.

Arketipçi eleştiri kuramı ise yazar veya şairin eserini çeşitli arketipler kullanarak yazması sonucu onun açıklanması gerekliliğinden doğar. "Carl Gustav Jung'un ilk kez kullandığı arketip örneklerinin sayısı yine Jung'a göre gerçek yaşam olaylarının ve objelerinin sayısına eşittir" (Şahiner, 2010, s.1). Jung'un bu açıklamasından da anlamak mümkündür ki arketipler sayıca çok fazla olabilmektedir ancak edebi eserlerde arketip olarak en sık faydalanılan ögenin mitoslar- mitolojik öğeler olduğu söylenebilir. Tuğluk'un arketipçi eleştiri üzerine yazdığı makalesine göre bir anlatı ilk anlamının haricinde örtük anlamlar barındırabilir. Tuğluk, okuyucunun anlatının yüzeysel yankısından çıkıp derin okuma yapma ve güçlü sezgi kabiliyeti kazanma ihtiyacının oluşmasından bahseder. Satır aralarındaki gizli bulmacayı çözmek, böylece anlatının art alanını açığa çıkarmak gibi önemli bir işleve sahip olan arketipçi eleştirinin edebi metnin kadim temellerini açığa çıkaran bir yöntem olduğunu vurgular. Arketiplerin de edebi metinde mitoslar olarak karşımıza çıktığını eklemektedir (Tuğluk, 2021, s. 111-115). Genel kabul görmüş bir yargı olarak edebi eserlerde mitoslar arketip olarak yansıma bulurlar. Yazar veya şairler mitolojik öğeleri farklı amaçlarla ve yöntemlerle eserlerine uygularlar. Berna Moran'a göre ise bunların kullanılış amacı "...mitos öyküsünün insanın derinlerde yatan kaygılarını, korkularını, isteklerini dile getirmesindedir." (2010, s. 224). Bu makalede incelenen şiirlerde mitosların, şairlerin istek ve amaçlarını anlatmak için bir araç olarak kullandıkları görülecektir. Bu şairlerin amaçlarını ortaya koyabilmek için arketipçi eleştiriye uygularken tıpkı Moran'ın da altını çizdiği gibi eleştirmen olarak edinilen görev "yazarın kullandığı mitos dilini çözmek ve anlaşılır kılmak için açıklamalar yapmaktır" (Moran, 2010, s. 220). Bu makalede yer alacak eleştiri denemesine başlamak üzere Melih Cevdet Anday hakkında bilgi verilerek şiir eleştirisine geçilecektir.

Melih Cevdet Anday XX.yy Cumhuriyet Dönemi Türk şiirinin pek çok ödül almış⁴, önemli şairlerinden biridir. 1915-2002 yılları arasında yaşamış olan şair -Orhan Veli ve Oktay Rıfat gibi- Garip (1941) akımının temsilcilerinden biri olarak tanınmıştır. Ancak 1962 yılında yazdığı Kolları Bağlı Odysseus adlı şiir kitabı onun yeni felsefi şiir anlayışını yansıtmıştır. Bu yeni şiir anlayışında şiirleri, yalın anlamdan uzaklaşmış ve daha derin anlamların olduğu metinler arası öğeler ve göndermelerle felsefi düşünceler içeren bir şiir haline dönüşmüştür. Onun yoğun ve derin anlamlar içeren şiirlerini anlamak isteyen okuyucuların iyi bir bilgi birikiminin olması gerekmektedir. Öyle ki Mitat Durmuş makalesinde, Anday'ın şiirinin kaynaklarına ulaşmanın olanaksız denilecek kadar geniş kapsamlı olduğunu ifade eder (2009, s. 1277). Ancak Anday bu konuda okuyucuya destek olmak amacıyla şiirlerini yayımlarken bunlara ek olarak açıklama notları da yayımlamıştır. "Kitaba Ek" başlıklı bu yazılarında şiirlerini yazarken güttüğü amaçları belirten notları vardır. Örneğin bu makalenin inceleyeceği Kolları Bağlı Odysseus şiiri için Anday'ın "Kitaba Ek" başlıklı yazısında aldığı notlardan biri "Ey çocukluk, mutluluk simyacısı! / Alevini bul getir yanmış bakırın, dizelerinde kişinin doğa dilinden anlamasını vurguladım, ben bunu çocukluk dönemi için düşünmüştüm" şeklinde bir açıklama getirir (Durmuş, 2009, s. 1277). Verilen bu örnekte olduğu gibi Anday'ın şiirlerini anlaşılır kılabilmek için yazdığı bu ek metinler şiirlerini anlamayı kolaylaştırırsa da, yazarken kullandığı kaynaklar metinler arası araştırma yöntemlerini

4 1976 yılında Yeditepe Şiir Armağanı, 2000 yılında Aydın Doğan Vakfı Şiir Ödülü vb.

gerektirir. Diğer bir metinler arası özellik 1981 yılında yayımlanan *Ölümsüzlük Ardında Gılgamış* adlı şiir kitabında bulunur. Bu kitapta da Anday ölümle- ölümsüzlük, insan- tanrı, yabanıllık-uygarlık, düzensizlik- düzen karşıtlıkları üzerine düşünmüştür ve Gılgamış destanından esinlenmiştir (Timuroğlu, 1994, s. 18). Anday'ın yeni şiir anlayışını geliştirmesinde metinler arası boyuta farklı bir yaklaşım getirdiğini şu sözlerinden de anlamak mümkündür: Bence her ozan şiir çevirmelidir zaman zaman; böylece hem kendi geleneğinden kurtulmak, hem de anadili üzerinde düşünmek olanağını bulur (Saçlıoğlu, 2003, s.15). Anday'ın farklı kültürlere ait metinleri/şiirleri okuyarak ve hatta çevirisini yaparak şiirlerinde metinler arasılığı geliştirdiği yargısına varılabilirken ana diline verdiği önem gözlemlenebilir. Bu çalışmada ise, Anday'ın bir arketip olarak kullandığı Odyssea⁵ destanına metinler arası yöntem aracılığıyla göndermeler yapan Kolları Bağlı Odysseus şiiri incelenecektir.

Çalışmanın bu şiirle karşılaştırmalı olarak ele alacağı şiirler ise Polonya edebiyatının çağdaş dönemine ait önemli şairlerinden olan Zbigniew Herbert'in Ey Truva ve Prokonsül'ün Dönüşü şiirleridir. İlk olarak şairden söz etmek gerekirse Herbert'in 1924-1998 yılları arasında yaşamış, XX.yy Polonya edebiyatında pek çok ödül almış bir şair olduğunu söylemek mümkündür. II. Dünya Savaşı sırasında Yurt Ordusuyla⁶ iletişim kurarak direniş örgütünde bulunmuştur. Yer altı üniversitesinde edebiyat okumuş olup savaştan sonra da güzel sanatlar, felsefe, hukuk öğrenimleri görmüştür. Edebiyat sahnesine çıkışı 1956'da *Işık Teli* adlı kitabını yayınlamasıyla gerçekleşir, ki bu kitap Tatarowski'ye göre şairin yaratıcı üslubunun en önemli örneklerinden biridir (Tatarowski, 2010, s. 248). 1956 yılı pek çok Polonyalı yazarın olduğu gibi Herbert'in kariyeri açısından da dönüm noktası olmuştur çünkü yazarlar yapıtlarını bastırmak için bu yıla kadar beklemişlerdir. Yazarların bu yılı beklemesinin nedeni dönemin getirisi ve zorluklarıdır. Herbert'in nedeni ise şöyle özetlenebilir; II. Dünya Savaşı bitince onun doğduğu şehir olan Lwów, Sovyetler Birliği toprağı olmuştur. Doğduğu şehirdeki Sovyetler Birliği'nin baskı ortamı onu şiirlerini basmaktan alıkoymuştur. Ünlü edebiyatçı Adam Zagajewski, bu ortamı şu cümleleriyle aktarır:

Öğrenim görmek, üniversite okumak çabasında, halen sürdürdükleri ya da geçmiş örgütçülüklerini gizleyerek iki arada bir derede yaşayan binlerce genç insandan biri de Herbert'ti. Siyasi bir yumuşamanın durumu lehine çevireceği 1956'ya dek Herbert, habire adres değiştirerek Gdansk, Varşova, Torun ve Krakov arasında dolanıp durarak, türlü işler tutarak (parasız kalınca hatta kanını bile sattığı olmuş ki bu da şairin hayatının acıttığı derecede isabetli bir mecazı gibi görünüyor) pek durağan olmayan bir hayat sürdürmüştür (Herbert, 2008, s. 1).

Sanatçı Polonya'da şehir şehir gezmekle kalmamış, bir süre Polonya'dan uzaklaşarak Avrupa'da da yaşamıştır. Ünlü edebiyatçı Czeslaw Milosz'tan öğrendiğimize göre de 1956'dan önce kitap yayınlamanın bedeli kendi zevkenden vazgeçmekti, o ise bu bedeli ödemeye hazır değildi (Herbert, 2008, s.4). Yüce'nin de savunduğu gibi "bu dönem zamanın politik doktrinlerine boyun eğmeyen yazarların ayıklandığı bir dönemdir." (Taluy Yüce, 2000, s. 75). Böylece Herbert'in yaşadığı baskı dönemine başkaldıran tavrıyla eserlerini gün ışığına çıkarmak için beklediği sonucuna varılır. Ayrıca Herbert geç yaşlarda yazmaya başladığı için ve "kişisel oluşum süresini tamamlayarak ortaya çıktığı içindir ki şiirlerinde herhangi bir gelişim görülmez. Tarzını hemen hemen hiç değiştirmemiştir. Antik döneme olan merakı da şiirlerinde görülmektedir. (Taluy Yüce, 2000, s. 75). Aybike Kılık'a göre Czeslaw Milosz, hem kendisinin hem de meslektaşlarının yazdığı şiirlerin toplumsal mesajlar iletmesi gerektiği düşüncesindedir (Kılık, 2023, s.130). Kendilerine edindikleri görevler bağlamında Milosz gibi Herbert de şiirlerini derin bir ahlaki yorumlamaya dönüştürebilmiş olmanın hazzıyla tarihin izlerini şiirlerine konu edinmiştir. Nitekim Brodski'ye göre "tarihçi bir ozan olan Herbert'in şiirleri kültürün anası olan tarihe göndermeler yapar. Bunu da bugünün bayağılına dayanabilmesi için okuyucuya yardım edebilmek amacıyla yapar"

⁵ Mitolojik kahraman olan Odysseus'un Troya savaşından sonra eve dönüşünü anlatan yolculuğunun hikâyesidir.

⁶ Yurt Ordusu/Halk Ordusu yani Armia Krajowa: AK, II.Dünya Savaşı sırasında Nazi Almanya'sına karşı ortaya çıkan bir direniş örgütüdür.

(Brodski, 1997, s. 3). Nazi etkisinin en kötüsünün görüldüğü iddia edilen bir ülkede savaşın hemen sonrasında yetişen bir Şair olarak Herbert'in Şiirlerinde; Theodor Adorno'nun sanat çağrısına uygun, yani dönemin acılarına ses verecek, ancak bu acıyı estetik mesafe yoluyla değiştirmeyecek olan bu meydan okumaya verilen yanıt ele alınır (Popovic, 2007, s.74). Yaşadığı döneme yaptığı tanıklıkları içeren *Işık Teli*, Şairin yayımlayacağı sonraki Şiir ciltleri için de bir örnek niteliğindedir. Çünkü zaten yetişkinlik döneminde yayım yapmaya başlayan Şairin stili, yayımladığı son kitabına değin pek fazla değişiklik göstermez. Daha ilk kitabından başlayarak Herbert, Őiirini, Yunan ve Roma kültürlerinin, Incil ve Tevrat izlerinin temelleri üzerine yerleştirmiştir (Vardal Atak, 2018, s.118). Tarihi olayların anlatımını yine tarihteki olayları anımsatarak anlatan Herbert sorumluluk sahibi, güçlü bir Şair olarak okuyucusundan da donanımlı ve bilinçli olmasını bekleyen Şairin mitolojik öğeleri içeren Őiirlerinden olan *Ey Troya ve Prokonsül'ün Dönüşü* bu çalışmanın konusu olacaktır.

Her iki Şairin de ortak özellikleri; Şiirlerinde mitolojik öğeleri işlemeleri, Şiirlerinin derin anlamlar içermeleri ve okuyucularından donanımlı olmalarını beklemeleridir ki Anday, okuyucularına yardımcı olmak için ek bilgiler vermektedir. Anday'ın dört bölümden oluşan *Kolları Bağlı Odysseus* Şiirinin ilk üç bölümü sayıları farklı olan mısraların bir araya gelmesi sonucu on bentten oluşur. Son bölümü ise yine aynı Şekilde mısra düzenine sahip olan beş bentten oluşur. Şekil bakımından Şiirin göze çarpan ilk özelliği uzun bir Şiir olmasıyken (bu sebeple Şiirin tamamı makalede verilememiştir), içerik bakımından ise metinler arası göndermeler yapması ve arketipler kullanmasıdır. Durmuş, makalesinde Anday'ın Batı Şairlerinden Wallace Stevens, T. S. Eliot, Ezra Pound, Baudelaire gibi isimlerin yanında Divan Şairlerinden Őeyh Galib'in Anday'ın kurduğu Şiir metinlerinde birer biçim yaratma ve esinlenme kaynağı olarak kendini gösterdiğini belirtir (2009, s. 1284).

Anday'ın Şiirinde gözlemlenebilecek metinler arası özelliğiyle farklı yazarların Şiirine olan benzerlik özelliği dışındaki diğer özellik de onun "Şiirinin sürekli bir araştırma" olarak tanımlanmasıdır. Bu özellik iki yönlü düşünülebilir: İlki; yeni biçimler, içerikler ve biçimler arama (Şiirsel çalışma), ikincisi ise Şiir kurulurken ulaşılacak/bakılacak ya da daha önceden edinilmiş kimi bilgiler arama (zihinsel çalışma) (Durmuş, 2009, s. 1285). Anday'ın Şiirinde bu ikisinin de yani hem zihinsel hem de Şiirsel çalışmanın anlamı bulunmaktadır. Şiirsel çalışmanın örneğini Őeyh Galip'in Kaldı isimli tardiyesiyle olan biçim ve söyleyiş benzerlikleriyle; zihinsel çalışmanın eşini de metinlerarası bağlamdan faydalandığı Odysseia destanıyla görmek mümkündür. Zihinsel bir çalışmanın ürünü olan *Kolları Bağlı Odysseus* Őiiriyle Odysseia destanının ilişkisi Anday'ın Şu sözleriyle de gün yüzüne çıkmaktadır:

"Odysseia destanının 12. rapsodisi, beni belki de on yıldır böyle bir iç için ilgilendirip duruyordu. Odysseus'un Troya dönüşü, kendi adasını, İthaca'yı bulmak için oradan oraya gezip çarpınması sonunda Tanrıça Kirke'den yararlanmaya kalkması, bu parçanın özünü sağlar. Ancak dikkatime çarpan Şu oldu: Tanrıça Kirke, her Şeyi olduğu gibi söyleyeceğini ileri sürmesine karşılık, Odysseus'u gene de kendi kararı ile baş başa bırakıyordu. Onun sakınılması gerektiğini söylediği tek Şey, Sirenlerle ilgili idi. Kitabımın dördüncü bölümünde bu öyküyü kendime göre yorumladım, değerlendirdim. Karşılaştırıldığında anlaşılacağı gibi, Homeros'un birtakım deneyimlerini, benzetmelerini seve seve kullandım" (Durmuş, 2009, s. 1291).

Yukarıdaki sözlerinde belirttiği üzere Odysseia destanı üzerinde uzun yıllar düşünmüş olan Anday, Odysseus'un yaşamından kesitleri Şiirinde kullanırken kendi zihinsel yolculuğunu Şiirine aktarmıştır. Anday'ın Şiirlerini anlama ve yorumlama konusunda metinler arası ilişkinin önemi ortaya çıkmaktadır. Bu noktada kendi yorumu ve hayal gücünü kullandığı Şiirin okuyucu tarafından anlamlandırılması zorlaşmıştır. Şiirlerine dair açıklama yazılarının gerekçesini Anday'ın bu sözleri açıklığa kavuşturmaktadır. Homeros'un Odysseia öyküsü, Anday'ın yorumuyla, Şiirin sonunda kahramanın çıktığı içsel yolculukla sona ermiştir. Bu içsel yolculukta, bazı insanlar arzularıyla ve istekleriyle

Archetypal criticism: the Odysseus with Arms Bound poem by Melih Cevdet Anday also About Troy, the Return of the Proconsul poems by Zbigniew Herbert / Büyük, S.

tamamen yüzleşme cesaretini gösterirler, bazı insanlar sirenlerin anlattıkları efsanevi büyüye kapılır ve hayallerle yaşarlar; arzularını takip ederler. Bazıları ise kulaklarını gemiciler gibi tıkırlar. Anday'ın *Odyseia* destanını şiirine konu ederek anlattığı şey ise modern dünyanın kendisidir. *Odyseia* destanında beş ana bölüm bulunur. Birbirinden bağımsız öykülerden oluşan bu destanın dördüncü bölümünde yer alan Odysseus'un serüvenleri bölümünde fırtına ve lotos yiyenler ülkesi, rüzgar tanrı Aiolos'un adası, ölümler ülkesi, Kirke adası, Kalypso adası (Erhat, 2004, s. 221-222) gibi yerlerde gezen Odysseus'un yaşadığı çeşitli olaylar sonucunda evine ulaştığı anlatılır. Bu metafor modern dünyadaki bir karakteri canlandırır. Modern kahraman da çıktığı iç yolculukta farklı tarih ve olaylarda gezerek iç dünyasına ait çeşitli gerçeklerle karşılaşır. Bu gerçeklerle yüzleşir, yener veya yenilir. Ancak sonunda şiirin modern dünyadaki kahramanı kendini bulur ve mecazi anlamda "sağ salim geçtim kendimi" diyerek Odysseus gibi evine geri döner.

“ ...

Sirenlerin izi bile yoktu ortada.

Yalnız bir ezgi ta derinden

Ta iççerimden gelen bir ezgi

Başladı yavaş yavaş yükselmeğe;

O yabansı, o büyüli türkülerini ben

Söylüyordum sağır gemicilere

Yalnız ben duyuyordum Sirenleri.

Kirke, bilge tanrıça, selam sana!

Sağ salim geçtim kendimi!”

Yukarıdaki dizelerde kollarını geminin direğine bağlayarak kendini sirenlerden⁷ sakınması, onları duymaması gerektiğinden pasif davranması gereken Odysseus, uyarılara rağmen sirenleri dinler. Yani kendi bilinçaltından yükselen sesi dinlemiş olur. Bilinçaltı ise onu türlü yanılgı, entrika, bastırılmış ve bilinmezliklerle dolu duygulara, kısacası geçmişine götürmektedir. Bütün bunları göze alarak bilinçaltıyla yüzleşmeyi göze alan karakter “Sağ salim geçtim kendimi!” diyerek şiirde yüzleşmesinin sonucunu gösterir. Sirenlerin varlığını dolayısıyla kendi iç sesini sadece kendisi duymaktadır. Etrafındaki denizcilerden hiçbiri bu sesi duyamadığı gibi coşku içinde kalan sadece kendisidir. Şahiner'e göre ise şiirdeki modern insan temsili şöyle olmaktadır:

“Anday, özellikle iradenin sınıandığı Sirenler mitosunu seçmiş olmalıdır. Çünkü modern insan, her şeyden önce zihinsel ve ruhsal anlamda iradesini kullanabilen insandır. 'Kendini yenmek, kendine gelmek' modern insan için yorucu ve zorlu bir yolculuğu gerektirmektedir. Kolları Bağlı Odysseus, modern insanın kendisiyle hesaplaşmasının öyküsüdür. İnsanın doğayı karşısına almasının kendini karşısına almak demek olduğunu fark ettiren, insanın yapısı gereği doğaya ait olduğunu anlatan Anday, kendine Odysseus'u simge olarak seçmiştir. Odysseus'un İthaka'ya yaptığı yolculuk da bir bakıma modern insanın kendi içine yaptığı yolculuğu anlatması bakımından önemlidir” (Şahiner, 2010, s.13).

Kolları Bağlı Odysseus'tan sonra Anday şiirinin kaynakları da değişir. Ziya Paşa ve Abdülhak Hamid'in şiirleri yerini felsefe kitaplarına, Anadolu, Mısır, Hitit, Sümer ve Yunan mitolojisi ile ilgili incelemelere, bitki biliminden astronomiye kadar birçok alanda yazılmış bilimsel kitaplara, dünya edebiyatından önemli şairlerin ve yazarların eserlerine, Eski Anadolu tarihi üzerine yaptığı çalışmalarla ünlenen Texier, Hrozny gibi araştırmacıların çalışmalarına, Homeros'un İlyada ve *Odyseia*'sına, Herodot

⁷ Sirenler cezbedici ve büyüleyici şarkılarıyla denizcileri denizin derinliklerine sürükleyen deniz canlıları/ denizkızlarıdır. Bu mitoslarda denizin altında yaşarlar. Bu mitoslarda denizin insanın bilinçaltını simgelediği kabul edilir.

Tarihi'ne... bırakır (Durmuş, 2009, s. 1291).

Ey Truva

1

Ey Truva Truva
arkeolog
küllerini senin savuruyor avuçlarından
oysa bu yangın öylesine büyük ki İlyada'dan
yedi teli lirin-
çok az gelir
koro gerek
denizlerin ağıtlarından
yıldırımlarından dağların
taştan yağmurlar gerek
-nasıl çıkarmalı insanları
bu harabeden
nasıl çıkarmalı
dizelerden koroyu
düşünüyor şair
dimdik hareketsiz
erdemli bir dilsiz gibi
-Şiir kurtulacak sağ salim
Kurtuldu sağ salim
alevlerin kanadıyla
tertemiz göğe
Harabeler üzerinde doğuyor ay
Ey Truva Truva
Susuyor kent
Şair dövüşüyor kendi gölgesiyle
Şair çığırıyor çöldeki bir kuş gibi
Ay kendi görüntüsünü yansıtıyor
Yangın meydanındaki yumuşak metal örneği

2

Yürüyorlardı vadi haline gelmiş bir zamanların sokaklarında
kızıl bir kül denizini aşarcasına
rüzgarsa savuruyordu bu kızıl külleri
boyayarak tümüyle batan kenti
Yürüyorlardı vadi haline gelmiş bir zamanların sokaklarında
sabah ayazını aç soluklarıyla hohlayarak
diyorlardı ki:çok uzun yıllar geçecek
ilk evin kurulması için buralara

yürüyorlardı vadi haline gelmiş bir zamanların sokaklarında
bir yaşam izi bulacaklarını düşünüyorlardı
sakat adam
armonikasıyla
bir partizan türküsü çalıyor
salkım söğütleri
kızları anlatan
şair susuyor
yağmur yağıyor

Zbigniew Herbert

Çeviren: Neşe Taluy Yüce

Zbigniew Herbert'in Ey Truva şiiri yukarıda görüldüğü üzere Anday'ın şiiri kadar uzun bir şiir değildir. Fakat iki şiirin de ortak özelliği bölümlerden oluşmasıdır. Bu şiir iki bölümden oluşur. Şekil bakımından bölümlerdeki mısra sayısı birbirine eşit değildir. İçerik bakımından ise şiirdeki en önemli özellik mitolojik öğeleri kullanarak metinler arası gönderme ve arketipler bulunmasıdır. İki bölüme ayrılan şiirin birinci bölümünde Homeros tarafından yazılan Truva Savaşının şehri nasıl yerle bir ettiği anlatılır. Herbert bu şiirde savaştan sonra geriye kalan küller, yangın ve yıkıntıları yazar. Şehrin geleceği hakkında endişelenen yazar şu dizelerle bu endişesini anlatır.

“nasıl çıkarmalı insanları,
bu harabeden,
nasıl çıkarmalı,
dizelerden koroyu”

Şair, şiiri savaştan sağ salim kurtarır ancak şairin harabelerin oluşmasına, savaşa engel olamamaktadır. Ay, harabeler üzerine doğmaya devam etmektedir. Şair güçsüzdür. Yıkıntılar üzerinde eski gerçekliği canlandıramazsın diye düşünerek şiiri kurtarır. Yüce'nin sözünü ettiği Polonya Romantizm döneminin ünlü şairi Adam Mickiewicz'in sözünü anmak gerekir. Mickiewicz, “şiir kurtulup anlatacak derken gelecek nesillere savaşın dehşetini, buna tanık olan herkes yok olsa bile şiirin savaşın korkunç yüzünü anlatacağını söylemek ister” (Yüce, 1992, s. 57). Herbert şiirin savaştan kurtulduğunu bu şiirinde açıklar.

Herbert'in Ey Truva şiirinin ikinci bölümde ise arkeolog, bir iz bulmak için yıkılmış şehre giden insanlarla yer değiştirir. İnsanlar tahrip edilmiş şehirde bir yaşam izi aramaya başlarlar. Ümitsizce etrafa bakınarak buraya yeni evler kurulması için uzun yıllar geçmesi gerek diye umutsuzluğa kapılırlar. Yunanlılar tarafından tahrip edilen Truva şehrinin bir görüntüsü sunulur. Bu şiirin antik Truva şehrinin yıkıntılarını anlatsa da modern şehir Varşova'nın enkazının tarifini yaptığını düşünebiliriz. Truva şehrinin harap edilmiş görüntüsü savaş sonrası Varşova şehrinin ve hatta Polonya'nın görüntüsünü canlandırır. Truva efsanesi modern dünyanın tasviriyle karşı karşıyadır. Böylelikle Herbert'in mitolojiyi amaç değil Varşova'nın (belki de Polonya'nın) tarihini anlatmak için araç olarak kullandığı görülmektedir. Nitekim Herbert'e göre lirik özne insan hayatındaki sonuna kadar savaştan bir öznedir ve şiirde her günkü hayat anlatılabilir (Franaszek, 30). Sonuç olarak Ewa Odachowska-Zielinska şunu söylemektedir: “Herbert, Varşova sokaklarında yürürken onda Homeros'un bilinci uyanır. Bu şekilde, tarihin temel figürü olan insanın yalnızca tarihsel kostümü değişmiş bir şekilde tekrarlanışını şiirsel bir anlatımla verir.” (Yüce, 1992, s. 117).

Prokonsül'ün Dönüşü

karar verdim dönmeye İmparatorun sarayına
bir kez daha orada yaşamayı deneyeceğim
burada da bu uzak taşra kentinde kalabilirdim
çınar ağaçlarının tatlı ve gür yaprakları
ve sayrılı yordakçıların rahat yönetimi altında

dönünce niyetli değilim görev yapmaya
gerektiği ölçüde alkış tutarım
ölçülü biçimde gülümser kaşlarımı ketumca çatarım
bunun için tabii altın zincir vermezler
demir olanı yeter bana

karar verdim dönmeye yarın ya da öbür gün
burada yaşayamam hiçbir şey benim değil ki burada
ağaçlar köksüz temelsiz evler yağmur camdan olur çiçekler naylon kokar burada

boş gökte gürler kuru bulutlar
yani döneceğim yarın öbür gün şartlar ne olursa olsun döneceğim.

yüzümü yeniden kurgulamam gerek
alt dudak küçümsemeyle sarkmamalı
gözler ideal boşlukta bakmalı diye
ve zavallı yarık çenemi
komutanın koruması içeri girdiğinde titreyen

bir şeyden eminim onunla şarap içmeyeceğim
kupasını yaklaştırdığında kaçıracağım gözlerimi
dişlerimden yiyecek artığı temizler gibi yapacağım sanki
kaldı ki medeni cesareti sever imparator
sınırları belli mantıklı cesareti tabii
aşlında o da insandır herkes gibi
zehirleme sanatından artık yılmış
doyana kadar içemeyen usanmış aralıksız satrançtan

sol kadeh Drusus için sağdakiyle dudak ıslatmalı
sonra yalnızca su içmeli kaçırmadan Tacitus'dan gözleri
çıkmalı bahçeye ceset taşındıktan sonra dönmeli

karar verdim dönmeye İmparatorun sarayına

umudum var gerçekten düzelecek bir şeyler.

Zbigniew Herbert

Çeviren: Neşe Taluy Yüce

Polonya Halk Cumhuriyeti döneminde yazılmış olan bu şiir döneminin en çok tartışılan ve analiz edilen şiiriydi. Şairin biyografisine uyarlanmaya çalışılarak ve komünizmin ilkelerini sahip edinen sürece uyarlanarak okunmuştur. Şiirde yer alan lirik maske mi lirik rol mü tartışması şairin amacını belirlemeye yöneliktir (Ruszar). Ancak Yüce'ye göre bu şiir antiğin maskesiyle güncelliği veren en güzel şiirlerden biridir. (Yüce, 1992, s. 46)

Prokonsül'ün Dönüşü adlı şiir lirik özne prokonsül'ün başka bir ülkedeki görevini tamamlayıp kendi ülkesine dönüp dönmeme kararını anlatır. Prokonsül'ün bu düşüncesi sakin bir şekilde yaşadığı görev yerinde kalma ve daha önce bıraktığı yerde tekrar yaşama isteği üzerine kuruludur. Acilen karar vermek gerekli değildir ancak kendi ülkesine dönmek isterse oradaki yöneticinin belirlediği kuralları da kabul etmek zorunda kalacaktır. Bir kez daha sözcüklerine ve hareketlerine dikkat ederek yaşamak zorunda kalacağını fark eder. Bu gerçek- insanlık ihtiyacı ve geleceğin belirsizliği- onu bekler ve umutsuzluğa sürükler. Böylesi düşünceler lirik özneyi imparatorun aynı eskisi gibi olduğu düşüncesine iter. Kendisi de sistemin bir kurbanıdır. Bu sistem imparatorun elindedir. Alkış bekleyen ve lüks içinde yaşayan bir adam haline dönmüştür. Geri dönmeye karar veren prokonsül yanlışlıklar ve hizmet edeceklerini kabullenir. Kabul etmese de orada yaşayacağı için kurallara uymak zorunda kalacağını çok iyi biliyordu. Şiir ahlaki dilemmaları anlatır aslında. İnandıklarımız ve yaşadıklarımız arasındaki ikilemde seçim yapmak zorunda kalır. Antik dünyanın gerçekleri altında verdiği örnekler sayesinde şair kendi iç dünyasında yer alan ikilemleri de anlatır. Bu ikilemde yaşadığı ülkedeki sistemi eleştirmesine rağmen orada yaşama durumu gözler önüne serilir.

Düzensiz ama sürekli bir formda yazılmış bir şiirdir. Şiirin son sözcüklerine bakınca görmek mümkündür ki şiirde uyak uyumu da yoktur. Lirik öznenin konuşma esnası gibi düşünce kayıdır. Prokonsül'ün eskiden ait olduğu dünya sanki artık ona yapay bir dünya gibi gelmektedir, kendini yabancılaşmış hissetmektedir. Bütün bunlara rağmen geri dönmeye karar verir. Bir monolog olan bu şiirde lirik özne yaşayacağı zorlukları bile neden geri dönmek istemektedir? Ülkede kalıp mutlu bir hayat yaşamak için yolunda bir engel olmamalı ancak bu yol prokonsüle uymamakta, çünkü yabancılaşmış hissetmekte ve burada huzur bulamamaktadır. İmparatorun gücü bu duyguların sebebidir. Ancak o burada doğmuş, büyümüş; buraları ve buradaki insanları tanımaktadır ve bütün bunlardan vazgeçmek istememektedir.

“burada yaşayamam hiçbir şey benim değil ki burada

ağaçlar köksüz temelsiz evler yağmur camdan olur çiçekler naylon kokar burada”

Kendisi için önemli bir değeri olan yere geri dönmeye karar verir. Oradaki sisteme uyum sağlayamayacak olsa bile geri dönmeyi ister. Bu tepkisini göstermemek için dikkatli davranması gerekecektir. Ona göre en iyisi kendi görüşünü saklayarak tarafsızlığını korumaktır.

“dönünce niyetli değilim görev yapmaya

gerektiği ölçüde alkış tutarım

ölçülü biçimde gülümser kaşlarımı ketumca çatarım

bunun için tabii altın zincir vermezler

demir olanı yeter bana”

Ancak lirik özne, imparatorun da etten kemikten bir insan olduğunu, artık yorgun olduğunu fark edince ona karşı çıkabilme ihtimali olduğunu düşünür. Neticede sistemin onu yordüğünü, sürekli bir korku içinde yaşadığını da akla getirir. (Sciaga, 28843-29).

“sınırları belli mantıklı cesareti tabii
aslında o da insandır herkes gibi
zehirleme sanatından artık yılmış
doyana kadar içemeyen usanmış aralıksız satrançtan”

Prokonsülün düşüncelerinin Herbert'in düşünceleri olduğu düşünülebilir. Ellilerin sonu ve altmışlarda Avrupa'yı gezen Herbert'in ülkesine geri dönüşüdür aslında Prokonsül'ün dönüşü. Dayanışma (Solidarność) hareketine katılmış bir şair olarak Herbert ülkesindeki komünist rejimi desteklemeyen bir şairdi, anavatanından Avrupa'ya gidişi bu yüzdendi. Göç etmesinden sonra ülkesine dönerek tekrar orada yaşamayı isteyişi bu şiirin temasıdır. Şiirde klasik öğeler yer alır. Resmedilen manzara mitolojik Arkadya'yı hatırlatır. Ancak sadece ilk anlarda çünkü daha sonra prokonsül hiçbir şeyin eksik olmaması gerektiğini söyler. Ancak yabancılaştığını hisseder.

“ağaçlar köksüz temelsiz evler yağmur camdan olur çiçekler naylon kokar burada”

dizesi aslında yaşanan yabancılaşmanın örneğidir. Tamamen yapay olan bir şeyi hatırlatır. Çiçeklerin güzelliği ve bütün pozitif değerleri yok olmuştur. Bu da onun yaşadığı ikilemi bize gösterir. İnsanlar çiçeklerin yapay hissettirdiği ve sahte koktuğu bir yerde yaşayamazlar.

“bunun için tabii altın zincir vermezler
demir olanı yeter bana”

dizeleri ise döndüğünde ödüllendirilmeyeceğini bilmektedir. Sadece kendi seçtiği yerde yaşamının mutluluğunu yaşayabilecektir. Demir zincir metaforu ise bir ceza evi ve suçlu metaforu olabilir. Anavatanı onun cezaevi olacaktır. Kendi düşüncelerini açıkça ifade edemeyeceği ve hapisanenin kurallarına uymak zorunda kalacağı bir durumda olacaktır anavatanına döndüğünde.

Mitolojik kostüm (Eski Roma gerçekliği) dünyevi varoluş sorularının bir yansımasını sunar. Burada yaşayabilir miyim düşüncesi gerçekte özgür olamayacağı bir ülkede yaşama sorunları üzerine düşüncedir. Tarihsel gerçeklikler karşısında insanın yaşadığı trajedidir. Aşağıdaki dramaları yansıtır: - anavatandan ayrı kalma, Arkadya'da olup yabancılaşmış hissetme, kimliksiz kalma duygusu, yanlışlıklar içinde olma, öteki hissetme, ülkeye dönüp dönmeme ki bu ülkede kendin olmayı bırakmak zorundasın. Yapay davranışları kabul edebilmek için maske takmayı kabullenmek zorundasın. Sonuç olarak ülkeye geri dönmeye karar verir. Bir şekilde orada yaşayabileceğini umut eder. Maske metaforu Polonya komünist rejimini simgelerken Roma İmparatorluğu da bu amaca hizmet eder.

Modern dünyayı anlatmak için geçmişi ve tarihi yani efsaneleri kullanan bu iki şairin yukarıda verilen üç şiirde de mitolojiyi seçme amaçları aynıdır: Şiirlerdeki mitoloji teması asıl tema değil, asıl temayı anlatmak için kullanılan ara(ç) temadır. Burada Herbert'in bir metaforundan söz etmek gerekir. Herbert'in “takımadalarda yaşıyoruz” metaforunu Charles Kraszewski'den öğrenmek mümkündür:

Bu metafor modern yaşamın bir metaforu olup Odysseus miti ile eşdeğer görülür. Takımadalarda yaşasak da modern hayatta bizim bir atomizasyonumuz vardır. Yani yaşadığımız takımadalar şöyle oluşmuştur: suyun yarattığı basınçla bizler çeşitli yollara ayrılmışızdır. Çeşitli politik baskılar olarak da değerlendirilebilecek bir anlamda atomizasyon sözcüğünü kullanır. Neticede takımadalar

olmadan önce bizler tek bir adaydık. Suyun basıncı ve baskısı bizi ayırdı ve takımadalar olduk. Bu takımadalarda (modern dünyada) yaşıyoruz (Kraszewski, 2013: 365-367).

Diğer taraftan kültürümüzün tarih boyunca ilerlemesi sonucunda bu kültür şiirlere konu olmuştur. İşte Odysseus arketipi burada karşımıza çıkar.

Buna göre Odysseus, Odyssea Destanında Truva savaşından dönerken adadan adaya seyahat eder. Bu seyahat sırasında başına çeşitli olaylar gelir. Bu olaylar da birer arketiptir. Bir kahraman olan Odysseus seyahatini takımadalar sayesinde gerçekleştirir. Basınçla takımadaları oluşturan su sayesinde seyahat kolaylaştırır. Su yani basınç, baskı hayatı kolaylaştırmıştır. Bütün bunların sonunda Odysseus evine geri döner. Yaşanan bütün olaylara, zorluklara rağmen, mutlu son, ümit dolu gelecek hikâyenin sonundadır. (Kraszewski, 2013: 367).

Arketip bağlamında ise Anday, Odysseus arketipini kullanırken Herbert Truva arketipini kullanmıştır. İkisi de birbiriyle bağlantılı olan bu iki efsaneye göre Truva Savaşının anlatıldığı İlyada Destanı Herbert'in şiirinin konusunu oluştururken Odyssea Destanı da Anday'ın şiirinin konusu olmuştur. Metinler arasılık, Anday şiirinin önemle üzerinde durulması gereken bir katmandır. "Bu katmanı sadece bir teknik olarak değil, şiirin içine işleyerek konumlandırmıştır Anday. Dolayısıyla da onun şiirinden bahsederken başka metinlere gitmemek mümkün değildir" (Şahiner, 2010, s.2). Kubilay Aktulum da benzer görüşleri paylaşmaktadır. Ona göre edebi metinler, kendinden önce yazılmış olan metinlerden tümüyle bağımsız olamayacaktır (Aktulum, 2011, s. 452). Şiirlerindeki bu özelliğe rağmen Anday, *Bilinmeyen* adlı denemesinde Homeros'la ilgili bilgilerimizin ne kadar doğru olduğunu sorgulamış ve Odyssea'nın aslında onun olmadığına ilişkin görüşler olduğunu da belirtmiştir. Bunu teyit edecek yeni bilgiler edinmenin mümkün de olmadığına altını çizerek sorgulamalarını farklı boyutlara taşımaktadır (Saçlıoğlu, 2003, s.68). Anday'ın şiirlerinde kullandığı arketipleri dahi sorgulaması metinler arası öğelerle süslediği felsefi şiir anlayışının işareti kabul edilmektedir. Metinler arasılık yöntemini benimseyen Herbert de şiirinin içine işleyerek kullandığı mitleri şiirinin önemli bir unsuru haline getirmiştir. İki şair de benzer arketipleri kullanarak metinler arası geçişleri sağlarlar. Herbert'in Takımadada metaforuyla da iki yazarın ortak noktada buluşmasını gözlemleriz: Odyssea. Tuğluk, farklı coğrafyalarda anlatılan mitosların gerek konu gerekse malzeme bakımından benzerliğinin kolektif bilinçdışının geçerliliğini perçinlediğini vurgularken; Özcan her milletin kendi hasletlerine göre kolektif bilinçdışından uygun olanı seçmekte olduğunu belirtmektedir. Gökeri de mitosların arketiplerin simgesel biçimi olduğunu, ruhsal gelişimi ve ruhsal evreleri bilince aktaran bir dil olduğunu söylemektedir. Dünya mitosları ilkel insandan çağdaş insana, toplumdaki topluma, kökünde aynı olgular dizgisinin yöresel ve kültürel renklere bürünmüş çeşitlemeleridir. Ortak bilinçdışından kaynaklanıp ve onun gelişimini yansıttığına göre mitosların ortak bir temelde birleşmeleri de doğaldır (Tuğluk, 2021, s.115-116).

Kaynakça

- Akahn, Ş. (ve başkaları) (2011,9. *Türkçe Sözlük*, Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Aktulum, K. (2011). *Metinlerarasılık//Göstergelerarasılık*. Ankara: Kanguru Yayınları.
- Anday, M. C. (1962). *Kolları Bağlı Odysseus*, İstanbul: Yeditepe Yayınları.
- Durmuş, M. (2009). *Aşamsal ve Metinlerarası Bağlamda Melih Cevdet Anday Şiirinin Kaynakları: Turkish Studies, Volume 4/1-II Winter*, s.1277-1307.
- Erhat, A. (2004). *Mitoloji Sözlüğü*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Franaszek, A. (1998). *Poznawanie Herberta*. Kraków: Wydawn. Literackie.
- Herbert, (2008). *Herbert*. Ankara: Polonya Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı.
- Kılık, A. *Milosz'un Erken Dönem Şiiri*, The Journal of Academic Social Science, 11 (136) 2023, s.125-131.
- Kraszewski, C. (2013). *Rossetti's Armadillo*. Cambridge: Cambridge Publishing.
- Moran, B. (2010). *Edebiyat Kuramları ve Eleştiri*. İstanbul: İletişim Yay.
- Popovic, D. (2007). *The Trace of a Hand Searching for Form: Zbigniew Herbert, Classical Heritage and Poetry after Auschwitz*. The Slavic and East European Journal, 51(1), s. 74-86.
- Ruszar, J. M. (2013). *Cywilizacja Rzyska w Twórczości Zbigniewa Herberta*. Rozprawa doktorska, Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie, Warszawa. Web. 10.11.2023
- Saçlıoğlu, M. Z. (2003). *A'dan Z'ye Melih Cevdet Anday*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Sciaga 28843-29, Komentarz do wiersza „Powróć prokonsula” Zbigniewa Herberta. Web.10.11.2023
- Şahiner, D. (2010). *Arketipçi Eleştiri Bağlamında Kolları Bağlı Odysseus: Modern İnsanın Kendine Yolculuğu*, Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili Ve Edebiyatı Bölümü.
- Taluy Yüce, N. (2000). *XX. Yüzyıl Çağdaş Polonya Edebiyatı Çeviri Seçkisi*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Tatarowski, K. W. (2010). *Semantyka i symbolika „lasu” w poezji Zbigniewa Herberta*. Acta Universitatis Slodziensis, Folia Litteraria Polonica, 13.
- Timuroğlu, V. (1994). *Melih Cevdet, Bilge ve Duyarlı*. Ankara: Prospero Yayınları.
- Tuğluk, A. (2021). *Arketipçi Eleştiri*. (içinde Edebiyat Yazıları II: Eleştiri Kuramları ve Metin Tahlilleri). İstanbul: Dün Bugün Yarın Yayınları.
- Vardal Atak, N. (2018). *Bir Başkahramanın Şiirler Arası Yolculuğu: Zbigniew Herbert ve “Bay Cogito”*, DTCF Dergisi 58.1, s. 117-138.
- Yüce, N. (1992). *Zbigniew Herbert'in Şiirlerinde Antik Çağ İzleri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara.